

УДК 347.67

Н. В. Черногор

ЧАС ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ ЗА ЗАПОВІТОМ З УМОВОЮ

Право на заповіт за умовою спадкодавця вперше передбачено окремо нормою Цивільного кодексу України 2003 року (далі — ЦК) в ст. 1242. Заповіт з умовою відомий європейському праву віддавна, та його законодавче закріплення ґрунтується на пріоритетності волі власника, який міг не лише призначити свого правонаступника, а й визначити певні умови, яким той мав відповідати [1, 134].

Проблемі можливості укладання заповіту з умовою та межами виконання умов присвячено багато праць видатних вчених цивілістів, таких як: В. К. Дроніков, В. І. Серебровський, Н. М. Баранник, А. П. Синельник, З. В. Ромовська, Ю. О. Заїка, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, Є. О. Харитонов, Л. К. Буркацький, Є. О. Рябоконт та ін.

На сьогодні важливою та такою, що одержала неоднакове розуміння в науці та юридичній практиці, є норма абз. 2 ч. 1 ст. 1242 ЦК, яка встановлює, що «умова, визначена у заповіті, має існувати на час відкриття спадщини». З цього приводу існують різні точки зору. Якщо одні фахівці вважали, що заповіт під відкладальною умовою можливий лише за обставини, що мала настати ще до моменту відкриття спадщини, то на думку інших, при укладанні заповіту під умовою саме від виконання чи невиконання цієї умови спадкоємець може набути спадщину.

Ще у римському приватному праві призначення спадкоємця з умовою дозволялося, якщо умова мала характер відкладальної та спадщина відкривалася не на момент смерті спадкодавця, а з настанням умови. Прикладом відкладальної умови може бути підпризначення спадкоємця (*heredis substitutio*). На випадок, якщо призначений спадкоємець за тієї чи іншої обставини (смерті, небажання отримати спадщину тощо) не стає спадкоємцем, у заповіті, крім основного спадкоємця, міг призначатися додатковий спадкоємець [2, 207].

В. К. Дроніков допускав складання заповіту з відкладальною умовою, але лише з такою, яка повинна настати до моменту відкриття спадщини [3, 83]. Таку ж думку підтримують Н. М. Баранник та А. П. Синельник [4, 59].

На погляд А. А. Бугаєвського, заповіт з відкладальною умовою може вважатися дійсними лише у тому разі, якщо умова фактично наступила к моменту відкриття спадщини або була визначена в заповіті у рамках нормальних строків, встановлених законом (строку для прийняття спадщини чи відмови від неї) [5, 83].

Б. А. Антімонов та К. О. Граве допускали тільки умову, яка мала настати до моменту відкриття спадщини. Якщо ж на момент відкриття спадщини відкладальна умова не настане, то саме призначення спадкоємця під такою умовою втрачає чинність і має вважатися недійсним [6, 143]. На думку В. І. Серебровського, спадкоємець за заповітом з відкладальною умовою не може стати

власником майна до настання певної умови, а також майно протягом часу до настання певної умови перебуває в невизначеному стані, тому що фактично жодному зі спадкоємців ще не належить. Від настання чи ненастання умови залежить стане особою суб'єктом відповідного права чи ні [7, 131].

Цікавою з цього приводу є думка Є. О. Рябоконь, згідно з якою на час відкриття спадщини має зберігатися теоретична можливість настання даної умови. Проте в протилежному випадку умова в заповіті втрачає своє значення і спадщина відкривається на користь спадкоємця за заповітом без умови. Наприклад, спадкодавець у заповіті обумовив виникнення права на спадкування необхідністю спадкоємця здобути освіту у певному навчальному закладі. На час відкриття спадщини з'ясувалося, що спадкоємець вже закінчив своє навчання у певному навчальному закладі та отримав диплом або певний навчальний заклад припинив своє існування. В таких випадках умова вже не існує на час відкриття спадщини і тому, залежно від її настання, не можуть наставати правові наслідки [8, 110].

Деякі вчені не погоджуються в загалі з авторами ЦК, оскільки запропоновані у ст. 1242 ЦК положення досить вагомі, зокрема, для народження дитини має пройти термін у 9 місяців, для здобуття вищої освіти 5 років тощо. Такі умови, зазначені у заповіті з умовою, без визначення концепції їх застосування можуть бути просто незаконними [9, 50].

Імперативність положення ст. 1242 ЦК не викликає сумнівів. Звичайно ця норма спростовує процедуру прийняття спадщини, а також усуває невизначеність правового становища спадкового майна протягом часу, коли та чи інша умова, за наявності якої спадкоємець отримує спадщину, може настати. Але як бути з основним принципом свободи заповіту? На наш погляд, заповіт з умовою існує для того, щоб розширити сферу свободи заповіту. Спадкодавець, визначаючи в заповіті з умовою умову, хотів лише взяти участь у житті спадкоємців, направити спадкоємців на шлях, який, на його погляд, є вірним, і за це спадкоємців віддячити спадщиною. Але ніхто не може знати моменту своєї смерті, та спадкодавець не може точно знати, буде в спадкоємця можливість до відкриття спадщини виконати його умову. Наприклад, батько, турбуючись про сина, який вів аморальний спосіб життя, умовою набуття спадщини передбачив здобуття вищої освіти. А у разі нездійснення цієї умови, майно, яке повинно перейти сину, перейде до благодійного фонду. Припустимо, що син взявся за розум, вступив до вищого навчального закладу та успішно навчався протягом чотирьох років, майже розпочав працювати над дипломною роботою. Але в цей час батько помер. Виходячи з положення ст. 1242 ЦК, яка передбачає, що умова заповіту повинна існувати на час відкриття спадщини, син відповідного права на спадщину не набуває, бо він не отримав диплому про закінчення вищого навчального закладу. З цього слідує, що право на спадщину набуває благодійний фонд. Але батько бажав, щоб син був освіченою людиною, а не, навпаки, позбавити його спадщини. Син у свою чергу робив все від нього залежне належним чином, але часу не вистачило до моменту смерті батька, та спадщину він не отримує. У такому випадку спадкоємець (син) відповідно ч. 3

ст. 1242 ЦК навіть не має права вимагати визнання умови недійсною на тій підставі, що він не знав про неї або якщо настання умови від нього не залежить. На наш погляд, положення норми, яке обмежує право особи на судовий захист, не має вагомих аргументів. Ця заборона, що є справедливою в цілому, може вважатися несправедливою щодо конкретної особи, яка може потрапити в особливу ситуацію.

В таких випадках С. Я. Фурса з метою захистити інтереси спадкоємця, пропонує не обмежуватися в заповіті вимогою до спадкоємця — «мати диплом про закінчення вищого навчального закладу», а й допускає умову — «бути студентом вищого навчального закладу» на момент смерті заповідача [9, 670]. Звісно, заповіт з умовою «бути студентом вищого навчального закладу» певною мірою відповідає інтересам спадкоємця, але може не відповідати дійсним намірам спадкодавця, який може бути не зовсім впевнений у тому, що спадкоємець здобуде вищу освіту. Тому й визначив умовою, з якою пов'язане отримання спадщини, саме здобуття вищої освіти (отримання спадкоємцем диплому про закінчення вищого навчального закладу), а не набуття ним статусу студента.

Ми згодні з думкою Ю. О. Заїкі, який вважає, що така редакція ст. 1242 ЦК свідчить не про розширення свободи заповіту, а навпаки, про штучне його обмеження. Чинне законодавство визначає спадкоємцю роль пасивного спостерігача, оскільки поведінка спадкоємця після відкриття спадщини вже правового значення не має [10, 118]. Заповіт з умовою ставить призначеного спадкоємця у повну залежність від виконання умови у заповіті, тримає його у невизначеному стані [11, 119].

Настання умови пізніше, хоч би і в межах строку на прийняття спадщини, не дає права на спадкування за заповітом з умовою. Отже народження дитини, здобуття освіти після відкриття спадщини не може бути умовою, залежно від якої ставиться право на спадкування за заповітом.

Варто зазначити, що за своєю суттю і метою визначення умови у заповіті має бути спрямоване на благо спадкоємців, а не проти їх інтересів. Розмежування умов на моральні та аморальні є суто суб'єктивним і з цього питання виникають постійні дискусії. На нашу думку, визначити, якими можуть бути умови, повинен нотаріус, який посвідчує заповіти. Саме нотаріус повинен зорієнтувати особу, які саме обмеження є дозволеними, а які ні. Це дасть уникнути можливих негативних наслідків такої умови. Також єдиним випадком, що визначає нікчемність умов, може бути їх суперечність законам України, визнання їх такими, що провокують людину до вчинення правопорушення.

Слід звернути увагу на запитання: «Хто має перевірити виконання певної умови на час відкриття спадщини?» На погляд З. В. Ромовської, якщо умова, яка стосується поведінки спадкоємця і на яку не має документального підтвердження, визначена у заповіті, у такому випадку спадкоємцю доведеться звернутися до суду з заявою про встановлення даного факту, що має юридичне значення [1, 138].

Законодавством не встановлено порядок усунення спадкоємців від права на спадкування за заповітом у разі неможливості спадкоємцями виконати умови,

зазначені у заповіті заповідачем. У законі потрібно також передбачити випадки, коли спадщина не буде прийнята спадкоємцями за заповітом, які не погоджуються виконати умови, визначені в заповіті. У такому разі потрібно встановити механізм залучення до спадкування спадкоємців за законом, але, на нашу думку, при посвідченні заповіту з умовою доцільно запропонувати особі, яка складає заповіт з умовою, підпризначення спадкоємців [9, 48].

Враховуючи викладене можна зробити висновок, що хоча інститут заповіту з умовою існує в правовій системі вже не один десяток років, але й досі законодавцеві не вдалося подолати великої кількості нез'ясованих моментів та суперечностей, пов'язаних з його застосуванням.

Законодавець у ст. 1242 ЦК, надаючи можливість скласти заповіт з умовою, не розширює свободу заповіту, а навпаки спотворює останню волю померлого, обмежуючи його заповідальну свободу. Але спадкодавець бажає своїм нащадкам лише добра. Саме з цієї презумпції має виходити законодавець.

Заповідач вправі турбуватися про те, щоб належне йому майно набуло належного власника й надалі використовувалося спадкоємцем на розвиток сімейних традицій і на благо родини, для збереження його імені тощо.

Саме нотаріус повинен допомагати особам, які бажають скласти заповіт з умовою, зорієнтуватися, які обмеження є дозволеними, а які ні. Умови можуть бути різні, але вони не повинні бути спрямовані «проти прав» спадкоємців, а навпаки, мають спрямовуватися для їх користі або користі суспільства. У випадку включання до заповіту умов, що суперечать закону, моральним засадам громадськості, зацікавлений спадкоємець вправі звернутися до суду, внаслідок чого дані умови можуть бути визначені недійсними і спадкоємець успадковує заповідане майно без дотримання встановлених заповідачем умов.

Умови, на виконання яких потрібний певний час (наприклад, народження дитини, закінчення вищого навчального закладу), об'єктивно не залежать від спадкоємця і ставлять його в позицію пасивного спостерігача.

На наш погляд, умови заповіту, виконання яких дає можливість спадкоємцям набути спадщину, не повинні обмежуватися днем відкриття спадщини. Необхідно, щоб умова могла виникати і після відкриття спадщини у межах певного строку (періоду), тому що виконання цієї умови дає можливість спадкоємцям набути спадщину. Ми згодні з думкою вчених, які допускають можливість того, щоб заповідач визначив час, після закінчення якого спадкоємець може набути спадщину. У такому випадку в заповіті необхідно визначити долю майна протягом часу, коли умова отримання спадщини може настати (наприклад час навчання), порядок зберігання спадкового майна, бажано також потурбуватися щодо компенсації витрат на його утримання. У заповіті з умовою потрібно призначити особу, яка може здійснювати заходи щодо охорони спадкового майна, нею може стати виконавець заповіту (ч. 1 ст. 1290 ЦК).

Література

1. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник / З. В. Ромовська. К. : Алетта; БНТ; ЦУЛ, 2009. 264 с.

2. Основи римського приватного права : підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко [та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х. : Право, 2008. — 224 с.
3. Дропиков В. К. Наследственное право Украинской ССР / В. К. Дропиков. — Изд. объединение «Вища школа», 1974. — 158 с.
4. Баранник Н. М. Наследство. Наследники. Наследование : учеб.-практ. пособие / Н. М. Баранник, А. П. Синельник. — Х. : Эспада, 2004. — 192 с.
5. Бугаевский А. А. Советское наследственное право / А. А. Бугаевский. О., 1926. — 122 с.
6. Аптимонов В. С. Советское наследственное право / В. С. Аптимонов, К. А. Граве. — М. : Госюриздат, 1953. — 264 с.
7. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву / В. И. Серебровский. — М. : Статут, 1997. — 567 с. — (Серия «Классика российской цивилистики»).
8. Заїка Ю. О. Спадкове право : навч. посіб. / Ю. О. Заїка, Є. О. Рябоконт. К. : Юрінком Інтер, 2009. — 352 с.
9. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, С. І. Фурса, О. М. Клименко [та ін.] ; за заг. ред. С. Я. Фурси. — К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2007. — 1216 с.
10. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток : монографія / Ю. О. Заїка. 2-ге вид. К. : КНТ, 2007. — 288 с.
11. Бургацький Л. К. Спадкове право України: теорія, коментарі, практика, зразки заяв : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. К. Бургацький. — К. : Ін Юре, 2008. — 384 с.

Анотація

Черногор Н. В. Час відкриття спадщини за заповітом з умовою. Стаття.

Стаття присвячена питанню часу відкриття спадщини за заповітом з умовою. Умова заповіту, виконання якої дає можливість спадкоємцям набути спадщину, не повинна обмежуватися часом відкриття спадщини. Необхідно, щоб умова могла виникнути і після відкриття спадщини у межах певного строку. Пропонується з метою захисту інтересів спадкоємців допустити можливість, щоб заповідач у заповіті з умовою визначив час, після закінчення якого спадкоємець може набути спадщину.

Ключові слова: час відкриття спадщини, заповіт з умовою, свобода заповіту, строк.

Анотация

Черногор Н. В. Время открытия наследства по завещанию с условием. — Статья.

Данная статья посвящена вопросу времени открытия наследства по завещанию с условием. Условие завещания, выполнение которого дает возможность наследникам принять наследство, не должно ограничиваться временем открытия наследства. Необходимо, чтобы условие могло наступить и после открытия наследства в пределах определенного срока. С целью защиты интересов наследников предлагается допустить, чтоб завещатель в завещании с условием определял время, по истечении которого наследник может принять наследство.

Ключевые слова: время открытия наследства, завещание с условием, свобода завещания, срок.

Summary

Chernogor N. V. Heritance Opening Time Under the Testament With the Condition. Article.

The article is devoted to the issue of opening of an heritance time according to the testament with the condition. The condition of the testament, implementation of which gives the possibility to the heirs to acquire the heritance, must not be limited by the time of opening of an heritance. It is necessary that the condition could also arise up after opening of an heritance within the limits of the definite term. It is suggested with the purpose of heirs' interests defense, to assume the possibility that a testator in the testament with the condition defined time after the termination of which a heir can acquire the heritance.

Keywords: opening of an heritance time, testament with the condition, freedom of testament, term.